

Toldruller og tågesignaler, regnskaber og revyviser - Udtaget småtryk er inddateret i REX

Afbibliotekar Therese Høeg Jacobsen

Indledning

Udtaget småtryk, som er en del af Småtrykssamlingen, er nu blevet inddateret og dermed søgbar i REX. Det Kongelige Biblioteks online-katalog. Disse publikationer har hidtil kun været registrerede i Danske Afdelings systematiske kataloger for 1.-2. samling (1482-1959), hvor de er markerede med et rødt og et blåt kryds. Ved projektets slutning den 3. juni 2005 er der registreret 22.904 poster i REX svarende til 24.804 indførsler i de systematiske kataloger.

Hvad er småtryk?

Siden 1697 har alle bogtrykkere i Danmark ved lov haft pligt til at aflevere et eksemplar af alt hvad de trykker til Det Kongelige Bibliotek, både bøger, tidsskrifter og småtryk. Sidstnævnte er på Det Kongelige Bibliotek placeret i en særlig småtryks-samling.

Det er umuligt at definere småtryk helt præcist; det er som regel anonyme tryk fra korporationer som foreninger, institutioner og firmaer, men der kan også være personlige forfattere. Typiske småtryk er disse korporationers love og vedtægter, beretninger og regnskaber, prislister og kataloger, programmer fra koncerter, film, teaterforestillinger og sportsbegivenheder, sange og meget mere. Hertil kommer en række tidsskrifter

som personaleblade, skoleblade, lokale idrætsblade, spejderblade og kirkeblade samt telefonbøger, kalendere og lommebøger.

Ordet ”småtryk” skal ikke tages bogstaveligt. Mange småtryk er små tryk med få sider, men sidetal og størrelse kan variere fra foldere og etbladstryk til tykke kataloger; fra små tryk som *Svendborg i Vestelommen* fra 1909 (mål: 5 x 6,5 cm) til store tryk som *Demokratiets Valgblad for Nakskov-kredsen* fra 1913 (mål: 48 x 64 cm). Det mindste småtryk er *Lilleput Almanak* fra 1893, som måler 2,7 x 4 cm. Den har kalenderoplysninger på venstresiderne og højresiderne er blanke – beregnet for de fingernemme til at skrive ”Notitser” på!

Småtrykssamlingen oprettes i 1902

Før 1902 blev alt småtryk katalogiseret og opstillet blandt bøgerne. I 1902 kom der en ny lov om pligtaflevering, som pålagde bogtrykkerne at aflevere endnu mere trykt materiale end tidligere, endda i to eksemplarer. Samtidig forårsagede ny bogtrykteknik mange flere bogtrykkerier og en masseproduktion af tryksager. Resultatet var, at biblioteket var ved at drukne i småtryk, og Småtrykssamlingen blev oprettet, så man lettere kunne behandle den store mængde materiale, som herefter ikke længere blev katalogiseret, men opstillet i en række emnegrupper.

Allerede før pligtafleveringslovens vedtagelse i 1902 gjorde overbibliotekar H.O. Lange en indsats for at få bogtrykkerne til at aflevere småtryk. I en lille tryksag fra Småtrykssamlingen dateret ”Dec. 1901” skriver han:

”Da det store Kongelige Bibliotek nu har begyndt at ordne sin Samling af Smaatryk efter et nyt Princip, der gør det muligt at opbevare saa godt som alle Tryk-

sager, selv de ubetydeligste, skal man herved tillade sig at anmode Dem om foruden det, som efter Loven er afleveringspligtigt, tillige velvilligst, forsaavidt De ikke allerede gjør det i det her antydede Omfang, at indsende 2 Exemplarer af Smaatryk som Beretninger, Love, Cirkulærer, Regnskaber, Løbesedler, Prislister, Sange af enhver Art, Reklamer (ogsaa for Avisernes Løsnummersalg) og lignende.

Selv om saadanne Sager ikke i Øjeblikket synes at have nogen Interesse, vil det for Eftertiden være af Betydning at finde alt dette Smaatryk samlet og ordnet paa en overskuelig og tilgængelig Maade. Og med dette Hensyn til Eftertiden for Øje tillader man sig at paakalde Deres Velvilje for disse Bibliothekets Betræbelser.”¹

Efter 1902 gennemgik man Danske Afdelings systematiske kataloger for 1.-2. samling, overstregede en del af småtryksindførserne med blyant og overførte materialet til den nye småtryksamling. I årsberetningen fra Det Kongelige Bibliotek for 1901-1902 skriver H.O. Lange:

”Det viser sig desværre nødvendigt i den nærmeste Tid at tænke paa en Omarbejdelse af flere Afsnit af den systematiske Katalog, da man ved dens Anlæg ikke har forudset en saa overordentlig Tilvækst af den danske Literatur. Som Indledning til denne Omarbejdelse er der paabegyndt Ud-rangeringen af alt Smaatrykket, hvorved forstaaes Love, Beretninger, Regnskaber, Reklamer, Cirkulærer o. lign. væsentlig fra Foreningslivet, der samles og ordnes i en særlig Afdeling, hvorved Katalogerne lettes i en betydelig Grad. Dette omfattende Arbejde er fremmet af al Kraft og vil blive fortsat i de nærmeste Aar.”²

Det er i øvrigt første gang, at ordet *småtryk* bliver brugt; hidtil har man i betretningerne kaldt det *Smaaskrifter*. I katalog-

bindene med mange småtryk var der så mange overstregninger, at disse bind blev skrevet helt om med udeladelse af småtryk, f.eks. Katalog 32 og 33 (Topografi).

Småtryksamlingen vedblev at vokse, og i bibliotekets årsberetning for 1909-1918 skriver H.O. Lange:

”Som en Underafdeling af den danske Afdeling har Bibliotekets Afdeling for dansk Smaatryk udviklet sig stærkt i denne Periode... Materialet er i de 9 Aar vokset saa stærkt, at de tre anviste Magasinrum kun ved Anbringelse af faste Reoler i Nicher og Hjørner endnu nogenlunde yder Plads, - endda er der lagt Beslag paa et Par Anneksrum.”³

Man planlagde at flytte flere publikationer til Småtryksamlingen:

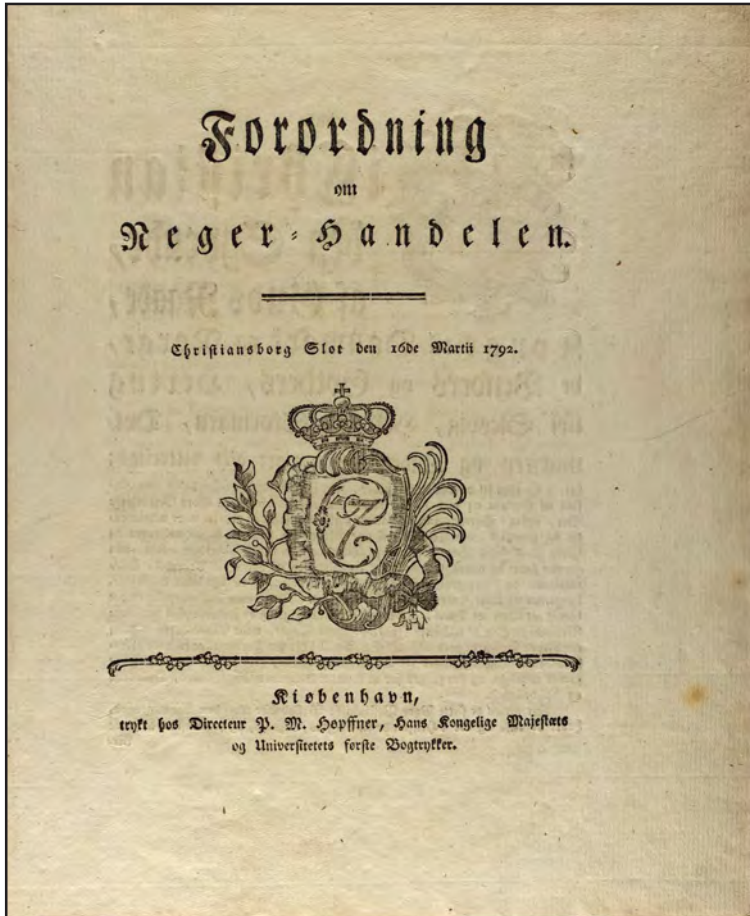
”En væsentlig Forøgelse af Smaatryksafdelingen vil opstaa, naar der bliver Tid og Lejlighed til systematisk at overflytte dertil fra den danske Afdelings Bogafdeling en stor Mængde Tryksager, som rettelig hører hjemme i Smaatryk.”⁴

Dette fandt sted i 1920'erne og blev til samlingen *Udtaget småtryk*.

Diskussion om småtryk i forbindelse med revision af pligtafleveringsloven i 1902 og i 1927

Spørgsmålet om hvilke kategorier af tryksager, der skal afleveres og værdien af småtryk, har været diskuteret i flere perioder, især når pligtafleveringsloven skulle revideres. I 1902 diskuteres lovforslaget til en ny pligtafleveringslov i Folketinget. Blandt andre er Harald Jensen, folketingsmedlem for Århus Amt, imod at bogtrykkerne skal aflevere mere materiale: ”Thi det vil ikke sige, at Bogtrykkerne ville komme med Vognmandslæs til Bibliotekerne, men de ville komme med hele Banevogne fulde af aldeles værdiløse Tryksager.”⁵ I modsæt-

*Forordning om
Neger-Handelen.
1792.*

ning hertil skriver H.O. Lange i bilag 1 til lovforslaget:

”Der sigtes dog paa, at Biblioteket kan faa alt ogsaa af Smaatrykket, ogsaa Viser og Sange, som Forordningen undtager. Det har visselig ikke synderlig Interesse i Øjeblikket at opbevare denne Masse af Smaatryk, men naar den ordnes og opbevares, afgiver den et uvurderligt Materiale i Fremtiden for Studiet af vor Tids Kultur. Ingen vil kunne skrive f.Eks. Afholdssagens, Fagforeningsbevægelsens og Andelsforetagendernes Historie i Danmark uden paa Grundlag af

det Materiale af i sig selv ubetydelige og næsten værdiløse Smaaskrifter, der gemmes ordnede paa Bibliotekerne. Viserne indeholde ofte det første Tryk af saadanne Forfatteres Digte, der efter mange Aars Forløb regnes til Landets bedste. Overhovedet er det umuligt i Øjeblikket at afgøre, hvad der kan faa Interesse for Fremtidens Forskning. Vor Tid savner desværre meget af den tilsvarende Produktion fra Fortiden, fordi vore Fædre ikke tænkte paa Fremtiden. Det vil derfor være vigtigt, at Loven formuleres saa omfattende som muligt.”⁶

Den voldsomme vækst af især småtryk fik i 1923 Lauritz Nielsen, som på det tidspunkt var underbibliotekar på Det Kongelige Bibliotek, til at foreslå en indskrænkning af pligtafleveringsloven for at dæmme op for "...disse ubarmhjertigt indtrængende Papirmasser"⁷. Han betragtede det meste småtryk som værdiløst og skrev – med direkte adresse til H.O. Lange:

"Man har anført, at vi nu dybt beklager Savnet af tilsvarende Tryksager fra Fortiden og derfor bør være mere forudseende end vore Forfædre. Det Afguderer overfor alt trykt, som er blevet en Følge af denne Betragtning, bundet i en Misopfattelse af dette Stof som historisk Kildemateriale"⁸.

Lauritz Niensens publikation førte til en diskussion i Folketinget og i aviser og tidsskrifter om pligtaflevering, kassation og småtryks betydning. I 1923 mente også H.O. Lange, at mængden af småtryk havde taget overhånd og at visse kategorier burde kasseres. Sammen med Sofus Larsen (overbibliotekar på Universitetsbiblioteket) og V. Grundtvig (overbibliotekar på Statsbiblioteket) var han medunderskriver på en skrivelse af 25. september 1923 til Undervisningsministeriet om småtryk og aviser⁹. Heri hedder det:

"Det danske Smaatryk, der ifølge Loven om Pligtexemplarer strømmer ind til de tre Statsbiblioteker, er i Aarenes Løb svulmet op til uanede Dimensioner. Det vil derfor være ønskeligt og nødvendigt, at Bibliotekerne bemyndiges til at foretage større Kassationer, end de hidtil har ment sig berettiget til."

De forslag at kassere: plakater (undtagen teaterplakater), "Reklamesedler", løbesedler, brevkort, optryk af sange efter sang- og salmebøger, kontorkalendere, eksamenskemaer, timetabeller, etiketter og vareomslag. Skrivelsen fortsætter:

"Det er vel en Selvfølge, at Kassationsretten ogsaa bør have tilbagevirkende Kraft, saaledes at Bibliotekerne for saavidt det lader sig gøre, og ikke særlige Forhold taler derimod, kan tilintetgøre hele den nyere Bestand af de omhandlede Tryksager i hvert Fald siden 1902, da den nu gældende Lov traadte i Kraft, som fremkaldte Masseaflevering af Smaatryk af enhver Art, der tidligere ikke havde været afleveringspligtigt."

Kassation med tilbagevirkende kraft blev i 1920'erne praktiseret med hård hånd af overbibliotekar Carl S. Petersen, som kasserede en række kategorier af småtryk, som efter hans tid igen blev gemt.¹⁰

I 1924 blev Lauritz Nielsen og Carl S. Petersen medlemmer af undervisningsministeriets udvalg vedrørende statens biblioteksvæsen, hvis betænkning¹¹ førte til en ny pligtafleveringslov i 1927. Bogtrykkerne skulle nu ikke længere aflevere følgende småtryk: skemaer til udfyldning, køreplaner, sange ved familiebegivenheder, optryk af sange efter salmebogen, kalendere uden tekst.

Udtaget småtryk

I 1920'erne påbegyndte man en aldrig fuldført omarbejdelse af Danske Afdelings kataloger, dels fordi systematikken var forældet, dels fordi der manglede plads til nye indførsler på mange katalogsider. Ved denne lejlighed udtog man igen småtryk i de systematiske kataloger, markerede dem med et rødt og et blåt kryds og opstillede dem i en særlig samling, *Udtaget småtryk*, opstillet efter Danske Afdelings systematik for 1.-2. samling. Fjernelsen af disse småtryk gav også plads til flere bøger i magasinerne, hvor man i mange år led af pladsmangel. Overbibliotekar Carl S. Petersen skriver herom i bibliotekets årsberetning for 1924/25:

"Det er her ikke blot nye Viden-

*Sangene fra Rønnes
Revu-Cabaret 1916:
„Den rigtige“ eller „Det
gaar ad Hammershus
til“. 1916.*

Sangene fra Rønnes Revue-Cabaret 1916.

„Den Rigtige“
eller
„Det gaar ad Hammershus til“.

Harald og Lilly Bruhn.

Pris: 10 Øre. *1917. 2369*

Indeholder:
**Det er jeg nemlig ligesom jeg er tosset til.
Aah, Christian!**

Cøllergs Bldf. Bogtrykkeri.

skabers Fremtræden, ændrede politiske og sociale Forhold, som har gjort det anvendte System forældet og villedende; den store Tilvæxt, som Danske Afdeling navnlig efter Pligtafleveringsloven af 1902 aarligt modtager, og hvis tiltagende Omfang umuligt kunde forudses, da Katalogets Rammer blev lagt, har ikke kunnet rummes indenfor disse, og Følgen heraf er blevet, at Kataloget paa

flere Steder er saa overfyldt, at nye bøger ikke kan indføres, og i sin Helhed i en saadan Tilstand, at det ikke med Udbytte kan bruges af Publikum”.¹²

I Det Kongelige Biblioteks arkiv findes en del materiale fra det tidligere nævnte udvalg vedrørende statens biblioteksvæsen. Der foreligger adskillige udkast til undtagelser i bogtrykkernes aflevering. Et

af dem er forsynet med nogle udaterede og usignerede *Bemærkninger til foranstaaende*, efter al sandsynlighed skrevet af Carl S. Petersen. Heri hedder det:

”Endvidere kan formentlig til Smaatryk henvises følgende Kategorier, som nu enten helt eller delvis findes i Bogafdelingen: Telefonbøger, Lokale Vejvisere, Førere, Ligtaler og anden Lejligheds-Personalhistorie, Anonym Andagtslitteratur, mulig ogsaa Traktater med Forfatternavn, i alfald Oversættelser, Revysange, selv om de bærer Forfatternavn, Lommebøger for tekniske Fag og Landbrugsfagene. I Bogfortegnelsen 1915-19 findes i alfald over 30 forskellige saadanne aarligt udkommende.”¹³

Bortset fra ligtaler hører alle disse kategorier i dag til Småtrykssamlingen, og nogle former for telefonbøger og vejvisere samt førere, revysange og lommebøger blev rent faktisk flyttet fra Bogafdelingen til Udtaget småtryk. I beretningen for 1925/26 og 1926/27 fortsætter Carl S. Petersen:

”Det berørtes i forrige Aarsberetning, at de systematiske Kataloger over Danske Afdeling trængte til en Omarbejdelse, men at denne ikke vilde kunne foretages uden Bevillingsmyndighedernes Støtte. En saadan foreligger efter derom til Ministeriet indsendt Andragende paa Finansloven for 1926-27 i Form af en Forhøjelse af Medhjælpssummen, og Biblioteket staar saaledes overfor et Katalogarbejde af saa store Dimensioner, at det nødvendigvis vil komme til at strække sig over en længere Aarrække. Begyndelsen dertil er gjort i Finansaaret 1926-27, idet Smaatrykket, som indtil 1902 katalogiseredes og opstilledes paa Boghylderne, er blevet udrangeret og afkrydset i de systematiske Kataloger, ligesom Sedlerne paa det er blevet udtagne af det alfabetiske Katalog. Omfanget af det udtagne Smaatryk var ikke saa ganske ringe; i kompres Opstilling fylder

det næsten et helt Bogmagasin (2 à 300 Meter).”¹⁴

Det ‘udtagne’ småtryk må her være både Udtaget småtryk (178,6 m) og de småtryk som blev streget ud i katalogerne og overført til Småtrykssamlingen.

Spørgsmål om Udtaget småtryk

Eftersom Carl S. Petersen optog og kasserede de alfabetiske sedler til Udtaget Småtryk fra skufferne med Danske Afdelings alfabetiske katalog, har man indtil nu kun haft en systematisk indgang til samlingen.

Gennemgangen af katalogerne, udtagning af småtrykkene, opstilling i henholdsvis den nye småtrykssamling og Udtaget småtryk må have været store og krævende projekter, som desværre ikke er beskrevet og som derfor rejser mange spørgsmål:

Hvorfor tog man ikke alt småtrykket ud i første omgang, dvs. i årene efter 1902?

Hvorfor fortsatte man med at indføre småtryk i katalogerne efter Småtrykssamlingens oprettelse? Udtaget småtryk består hovedsageligt af nøjagtig samme slags publikationer som den egentlige småtryks-samling, - dog er der en række kategorier, som egentlig ikke er småtryk, men som man har anbragt her for at få mere plads til bøgerne i magasinerne og for nemheds skyld, f.eks. skriveøvelser, revysange og julebøger og -aviser.

Hvorfor lod man Udtaget småtryk stå som en særlig samling i stedet for at indlemme den i Småtrykssamlingen? Det var vistnok meningen, at Udtaget småtryk skulle indgå i Småtrykssamlingen, men det skete aldrig.

Hvorfor fjernede man de alfabetiske kort? En forklaring på dette er nok, at der var mangel på plads i katalogskufferne.

De 22.904 poster Udtaget småtryk svarer til 24.804 indførsler i de systematiske kataloger. Et tilsvarende antal alfabetiske sedler har fyldt ganske meget. Men hvorfor ligefrem kassere sedlerne? Erik Dal skriver i sin artikel om Bibliotheca Danica og Det Kongelige Biblioteks kataloger:

”Da de nu udgjorde en særlig samling, og der af forskellige grunde kunne være mening i at lette den alfabetiske katalog for de tilsvarende sedler, blev sedlerne fjernet fra denne katalog – og derefter brændt af Carl S. Petersen, så man forspildte den alfabetiske indgang til den svært tilgængelige bog- og pjecemasse. Denne manøvre kan ikke karakteriseres, hverken i akademisk eller bramfrit sprog – forstanden står stille.”¹⁵

Andre før mig har forgæves søgt i Det Kongelige Biblioteks arkiv efter materiale om overvejelser og arbejdet med udrangering af småtryk i katalogerne. Jeg har også selv ledt i arkivet, hvor jeg har fundet flere interessante ting om pligtaflevering og kassation af småtryk, men meget lidt om de øvrige spørgsmål. De bedste kilder er de trykte årsberetninger fra biblioteket. Passager herfra om småtryk er da også flittigt brugt af Erik Dal i ovennævnte artikel og af Småtryks-samlingens tidligere leder, Lise Hesselager.¹⁶

Indhold i Udtaget småtryk

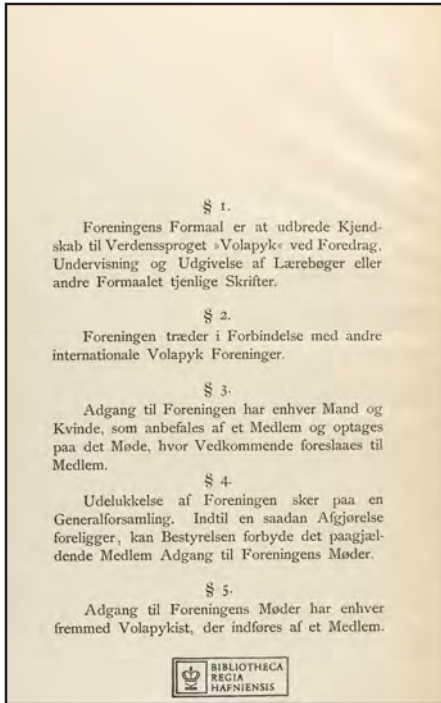
Emnemæssigt afspejler samlingen alle aspekter af det danske samfund, inklusive de tidligere kolonier og lande under rigsfællesskabet: Dansk Vestindien, Færøerne, Grønland, Island, Norge, Slesvig, Holsten og Lauenborg. Småtryk kan belyse både righistorie, lokalhistorie, erhvervs- og industrihistorie og personallhistorie. Ofte kan småtryk være den eneste kilde til en forenings eller virksomheds historie. Udtaget småtryk indeholder både vægtige emner som *Fredrik VI. Proklamation om Norges Afstaa-*

else. Dat. Middelfart den 18. Jan. 1814 og helt jordnære og konkrete ting som *Be-kjendtgjørelse ang. Margarinebeholderes Form og Mærkning* fra 1888. Der er forordninger om pengevæsen, skolevæsen, kornhandel, karantænebestemmelser, valgmateriale og andre overordnede emner, men hovedparten har nok lokalhistorisk eller erhvervs-historisk interesse. De fleste småtryk afspejler lokale samfunds- og kulturforhold; der er materiale fra skoler, museer, teatre, sygehuse, foreninger med mere.

Som eksempler på det endog meget snævre og lokale kan nævnes: *Catalog over Udstilling af Sædekorn i Odder*, 1894, *Lov for den fynske Forening for hjemmelavet Have- og Rodfrugtfrø*, 1892 og *Fundats af 25. Juni 1878 for Frøken Erlings Legat for værdige og trængende Enker eller ugifte Damer i Nakskov eller dens nærmeste Omegn* fra 1878.

Selv om småtryk hovedsageligt er anonyme korporationstryk, er der også småtryk af personallhistorisk interesse, både om kendte og ukendte personer, og der er småtryk med personlig forfatter, især viser og sange. Om kendte personer kan nævnes *Program for Thorvaldsens Modtagelse ved hans Hjemkomst fra Italien* fra 1838, som er en drejebog med 13 punkter, der beskriver hvornår og hvor mange gange der skal råbes hurra, musiceres m.m., og *Andragende til Kongen om at N.F.S. Grundtvig maa blive kongevalgt Medlem af Rigsdagen* fra 1848.

Den helt nære personlige historie kommer til udtryk i småtryk som *Indbydelse til at give Bidrag til en Gave til Seminarlærer C.M.H. Ipsen i Jælling* fra 1884 og *Love for Foreningen til Afholdelse af Jørgen Hansen og Hustrus Sølvbryllup i Usserød* fra 1892.

Love for Volapykforeningen. 1886.

Tidsmæssig afgrænsning af Udtaget småtryk

Tidsmæssigt dækker samlingen Udtaget småtryk tryk fra 1555 til 1930.

De to ældste udtagne småtryk er fra 1500-tallet: *Christian d. 3.s aabne Brev om "Veder døbber oc Sacramenter"*. *St. Michels Dag* [29. Sept. 1555] og *Kong Christian den fjerdes og Hertug Johan Adolphs Mandat ang. Rentefoden* fra 1597, men langt de fleste udtagne småtryk er fra 1800-tallet.

Der findes ældre publikationer inden for Udtaget småtryks periode, som aldrig har været indført i de systematiske kataloger, men som er placeret i selve Småtryks-samlingen.

Sprog i Udtaget småtryk

Langt de fleste publikationer i Udtaget småtryk er selvfølgelig på dansk, men der er også en hel del publikationer på andre sprog. Der er faktisk udtagne småtryk på engelsk, fransk, færøsk, grønlandsk, hebraisk, hollandsk, islandsk, jiddisch, latin, norsk, portugisisk, spansk, svensk og tysk. Sproget i norske publikationer er registreret som dansk før 1814 og som norsk efter 1814. De fleste poster på tysk, norsk og islandsk er fra henholdsvis *Katalog 40 Hertugdømmerne*, *Katalog 41 Norge* og *Katalog 39 Færøerne, Island, Grønland, Dansk Vestindien*¹⁷. De fleste småtryk fra Færøerne og Grønland er på dansk, der er kun tre på færøsk og tre på grønlandsk. Der er sågar et småtryk på runer! Det er et digt af Finn Magnusson: *Quad i Runer, Forfædrenes Sprog og Versemaal, i Anledning af Kong Fridriks og Dronning Marias Kroningsdag (den 31. Julii) 1815*, som også er gengivet på islandsk, dansk og latin. Endelig er der et enkelt småtryk på esperanto: *Kaj Bendix: Kopenhago : illustrita, quidlibro eldonita de Centra Dana Esperantista Ligo* fra 1908, men desværre ingen på volapyk – selv om der er tre love fra Volapykforeningen.

Danske Afdelings systematiske katalog

Katalogen over den danske samling påbegyndtes af overbibliotekar E.C. Werlauff i 1826. Arbejdet foregik langsomt indtil 1863, hvor Chr. Bruun blev leder af biblioteket og Johannes Vahl af Danske Afdeling. Chr. Bruun lagde en plan for fortsættelsen af den alfabetiske seddelkatalog og udarbejdelsen af en systematisk katalog i 60 bind. Johannes Vahl arbejdede med katalogen i årene 1864-1875, og katalogen blev siden videreført frem til og med 1959. Katalogarbejdet førte til udgivelsen af *Bibliotheca Danica*, en trykt fortegnelse over

den danske litteratur fra 1482 til 1840 i Det Kongelige Bibliotek, Universitetsbiblioteket i København og Karen Brahes Bibliotek i Odense.

Der er 3.621 Bibliotheca Danica titler i Udtaget småtryk. Arbejdet med udarbejdelsen af Bibliotheca Danica og den danske katalog kan følges i årsberetningerne fra Det Kongelige Bibliotek fra 1864 og årene frem og er beskrevet af Erik Dal, se note 15.

Den systematiske katalog kan være meget vanskelig at benytte for en nutidig bruger, og småtrykkene har været svære at finde. Katalogen er skrevet i hånden, de ældste indførsler er skrevet med gotisk skrift, og nogle sider er så tæt beskrevne, at det kan være svært at skelne den ene indførsel fra den anden. Desuden har slid og æselører nogle steder fjernet bogstaver og hele ord.

Systematikken afspejler tidligere tiders måde at se verden på og kan derfor være temmelig drilagtig. Det kan f.eks. være svært at gennemskue, at en *Anvisning til Sammenrulning af Paraphyer* fra 1904 er placeret under *Dreierhaandværk* i *Katalog 23 Handelsvidenskab, Haandværk og Industri, Husholdning* eller at en brochure *Om maltet Brød fra St. Kongensgades Brødfabrik* fra 1892 er placeret i *Katalog 11 Lægevidenskab* under *Næringsmidler af Planteriget*.

Mange publikationer har været svære at placere systematisk og trækkes mod flere emner, og der er da også en del overlap mellem katalogerne. F.eks. er sange og salmer ved kirkelige møder både placeret i *Katalog 4 Theologi* under *Samlinger af Salmer og åndelige Digte* (s.21ff) og i *Katalog 34:2 Danmarks Finans- Militær- og Kirkevæsen* under *Danmarks Kirkehistorie fra Midten af det 18. Aarhundrede* (s. 277ff). Det kgl. Oldskriftselskab er både placeret i *Katalog 31 Nordens Historie* under *Nordisk Oldkyndighed* (s. 62ff) og i *Katalog 39 Færoerne, Island, Gron-*

land, Dansk Vestindien under *Sagalitteraturen* (s. 129).

Man har placeret hver enkelt publikation så snævert som muligt og dermed i nogle tilfælde spredt beslægtede publikationer. Et godt eksempel er småtryk fra Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København i 1888. Herfra er der hele 55 udtagne småtryk fordelt på ni kataloger.¹⁸ Den store udstilling bestod af en række deludstillinger, hvis materiale er anbragt under delemnet; kunstafdelingen under kunst i *Katalog 17 Æstetik, Musik, Dans, Kunst, Skrivekunst, Spil og Leg, Idræt*, hærens udstilling under *Krigsvæsen* i *Katalog 34:2 Danmarks Finans- Militær- og Kirkevæsen*, smør og ost under mejerivæsen i *Katalog 34:4 Danmarks Næringsforhold*, bier under biavl i *Katalog 34:4 Danmarks Næringsforhold*, osv. Jeg er helt sikker på, at der aldrig er nogen, hverken lånere eller ansatte på KB, der nogen sinde har haft fantasi til at finde alle disse i katalogerne. De fleste har kun fundet frem til de lettest tilgængelige publikationer under *Industriudstillinger* i *Katalog 34:4 Danmarks Næringsforhold* (s. 255-256). I øvrigt er det ejendommeligt, at *Fører* og *Haandbog* til udstillingen er Udtaget småtryk, mens *Officiel Katalog* er en bog. Ved at søge i REX kan man nu få et overblik over alle publikationerne fra udstillingen.

Dette gælder også auktionskataloger, som er fordelt, så bogauktioner er placeret i *Katalog 51 Literær- og Literaturhistorie III. Bogauctions-Cataloger*, kunstauktioner i *Katalog 17 Æstetik, Musik, Dans, Kunst, Skrivekunst, Spil og Leg, Idræt* og løsøreauktioner under personall historie i *Katalog 42-46 Dansk-Norsk Personallhistorie* eller under historie i *Katalog 35-38 Danmarks Historie* hvis det er kongelige personer. Det bevirker, at auktionskataloger vedrørende den samme person er placeret flere

steder. For eksempel er *Fortegnelse over endeel Fru Lehmsgrevinde Danners Dødsbo tilhørende Kunstsager* placeret under kunst (Udtaget småtryk 17:2,-276 8°), *Fortegnelse over endeel Fru Lehmsgrevinde Danners Dødsbo tilhørende Løsøre* placeret under *Frederik den Syvendes Gemalinder* i historiekatalogen (Udtaget småtryk 37,-477 8°) og *Fortegnelse over en Fru Lehmsgrevinde Danners Dødsbo tilhørende Bogsamling*, er placeret under bogvæsen (51,-70 8°, bog), alle fra 1874.

Mange forskellige ansatte har i årenes løb ført publikationer ind i katalogerne, og de har ikke altid gjort det på samme måde. Nogle har registreret hver ny udgave af den samme publikation for sig, mens andre har registreret den første udgave og nedenunder tilføjet ”Samme Bog” og så det nye udgivelsesår. Nogle har registreret alle udgaver på flere sprog hver for sig, mens andre har registreret den danske udgave og tilføjet ”Også udgivet på engelsk” eller lignende. Jeg har registreret den enkelte indførsel, som den står i katalogen; dog har jeg af og til slået mange udgaver af en publikation sammen til én indførsel.

Når man søger og bestiller de udtagne småtryk i REX, skal man være opmærksom på, at publikationernes originale stavemåde er bibeholdt, f.eks. *Landhuusholdnings-Selskab, Literatur, Forsikkring*. Det gælder også stednavne, som kan variere en del, f.eks. *Aarhus, Kiøbenhavn, Holbech, Callundborg*.

Fordeling af bøger, småtryk og Udtaget småtryk i katalogerne

Når man gennemgår siderne i den systematiske katalog, virker det mange steder ret tilfældigt, hvilke publikationer man har betragtet som bøger, hvilke man har overstreget og ført til Småtryksamlingen og hvilke man har krydset af og ført

til Udtaget småtryk. Her er nogle eksempler:

I *Katalog 23 Handelsvidenskab, Haandværk og Industri, Husholdning* er J. Metz og J. Scheller: *Skitsebog til Brug ved den forberedende Undervisning i Fagtegnning for Maskinbyggere, Smede etc.* fra 1909 en bog, mens J. Metz og J. Scheller: *Skitsebog til Brug ved den forberedende Undervisning i Maskintegning...* fra 1923 og 1927 er Udtaget småtryk.

I *Katalog 50 Literær- og Literaturhistorie II. Boghandler-Cataloger, Biblioteksvesen* er ikke alle fortegnelser og kataloger over bogsamlinger og biblioteker småtryk. F.eks. er fortegnelser over den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles bibliotek (s. 82 og 83) bøger, mens *Katalog over den pharmaceutiske Læreanstalts Bibliotek* fra 1903 og 1909 er Udtaget småtryk.

Fortegnelser over skolebiblioteker er bøger, men fortegnelser over deres dubletsamlinger og ”Discipel”-biblioteker er Udtaget småtryk (s. 90ff).

Der er 138 bekendtgørelser i Udtaget småtryk, men mange lignende bekendtgørelser fra samme periode er bøger.

Forordninger kan også være både bøger og Udtaget småtryk. Søger man i REX på ”forordning?” får man 3.691 poster. Af disse er 176 Udtaget småtryk.

Udtaget småtryk i de enkelte kataloger

Der er Udtaget småtryk i næsten alle de 60 systematiske katalogbind.

Selv i *Katalog 48 Græske og romerske Forfattere* er der et enkelt Udtaget småtryk, E. Flemmer: *Et Cirkulære til Anbefaling for ”Udvalg af Sølvalderens Forfattere”* fra 1853. Det er kun *Katalog 1 Theologi, Katalog 6 Theologi, Katalog 15 Pædagogik* og *Katalog 57-58 Romaner og Fortællinger*, som ikke indeholder Udtaget småtryk.

Zoologisk Have : Nyt Abonnement. 1901.

De ti kataloger med flest Udtaget småtryk

Topscoreren er ikke overraskende *Katalog 34:4 Danmarks Næringsforhold* med 3.364 indførsler.

Det er især småtryk om landvæsen, skovvæsen, husdyravl, industri, handel, søfart og fiskeri – kort sagt fundamentet i det danske samfund i 1800- og 1900-tallet.

Som eksempler kan nævnes: *Love for Tyreholdsforeningen "Kjeldseby"* fra 1899, *Love for Træsko- og Tøffelarbejdernes Forbund i Danmark* fra 1897, *Love for Uldhandlerforeningen af 1886*, *Octroy for det Kgl. Danske Asia-tiske Compagnie udi 40 Aar* fra 1732 og *Reglement for Brugen af Redningsraketter til Skibbrudnes Redning* fra 1888.

Nr. 2 er *Katalog 50 Literær- og Literaturhistorie II. Boghandler-Cataloger, Bibliotheksvæsen* med 1.963 indførsler, hovedsageligt kataloger fra boghandlere og bib-

lioteker som f.eks. *Fortegnelse over Gartnerforeningen "Hortulaniás" Bibliothek* fra 1880 og *Aarhus gudelige Læseforenings Bøger* fra o.1865.

Nr. 3 er *Katalog 40 Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg* (1.588 indførsler), som er delt op i *40:1 Topografi* og *40:2 Stats- og Kulturforhold*. Der er også småtryk fra hertugdømmerne i andre kataloger. Bemærk at Sønderjylland, det vil sige Haderslev, Tønder og Åbenrå amter med byerne Åbenrå, Christiansfeld, Gråsten, Haderslev, Sønderborg (som er placeret under Als) og Tønder samt landsbyer m.m. er placeret under Hertugdømmet Slesvig. Herom skriver Erik Dal (s. 286 i den tidligere nævnte artikel): "I 40, Slesvig-Holsten, må man forstå, at adskillelsen i 1864 og genforeningen i 1920 ikke har fundet sted. Landsdele, byer og landsbyer fra hele Slesvig (og

*Instruction for
Nattevægterne i
Kiøbenhavn.
1784.*

Instruction
for
Natte = Vægterne
i Kiøbenhavn.

Kiøbenhavn,
trykt hos Hofbogtrykker Nicolaus Møller.
1 7 8 4.

B. Post.

derefter hele Holsten) står hvor naturen og historien nu engang har lagt dem.”

Langt de fleste udtagne småtryk i denne katalog er på tysk, men der er også en del på dansk. Nogle publikationer er udgivet både på dansk og tysk.

Stats- og Kulturforhold indeholder stort set de samme emner som i *Katalog 34:3 Danmarks Stats- og Kulturforhold* – dog er der emner specielt for hertugdømmerne, f.eks. *Ridderskabet, Digevæsen og Fyrstehusene*. Eksempler på småtryk om disse er *Geschäftsordnung für Prälaten und Ritterschaft der Herzogthümer Schleswig-Holstein* fra 1831 og *Regulativ für die Entwässerung des Hedewigenkoegs* fra 1859.

Nr. 4 er *Katalog 34:3 Danmarks Stats- og Kulturforhold* med 1.360 indførsler. Indholdet i denne katalog er først og fremmest skoler og undervisningsanstalter – fra universitetet til landsbyskoler – men også asylter, videnskabelige samlinger og selskaber.

Der er overraskende mange udtagne småtryk i denne katalog – i betragtning af at langt den største gruppe, folkeskoler og folkehøjskoler, er streget ud og ført til selve småtrykssamlingen. Tilbage i Udtaget småtryk er de ældste skoleprogrammer op til ca. 1830 samt en række sange, reglementer m.m.. Disse ældste programmer er ofte på latin og indeholder lærde artikler af navngivne forfattere. Artiklerne er katalogiseret selvstændigt og kan slås op under forfatteren i den alfabetiske seddelkatalog for 1.-2. samling. På kortet er tilføjet ”Se blandt programmerne”.

Katalog 34:3 indeholder også skoler og foreninger for blinde, døve og andre handicappede, f.eks. *Love for Foreningen for Abnormskolens Venner* fra 1877 og *Arbejdsanstalten for døvstumme Piger* fra 1871.

Nr. 5 er *Katalog 23 Handelssvidenskab, Haandværk og Industri, Hushold-*

ning med 1.187 indførsler.

Den indeholder især kataloger og prislister om næsten alle tænkelige varekategorier, men også telegrafnøgler, kassebøger og regnskabsbøger. Der er også prislister og kataloger over varer i andre kataloger, f.eks. over musikinstrumenter i *Katalog 17 Æstetik, Musik, Dans, Kunst, Skrivekunst, Spil og Leg, Idræt* og over sygeplejeartikler i *Katalog 12 Lægevidenskab*.

Den ældste prisliste er *Lista paa Silcke-Stoffer, som ere fabrikerede i Kiøbenhavn, dato udi Silcke-Manufaktur Verckets Magazin findis i Forraad, oc selgis en Gros oc i heele Støcker* fra 1687, men den er placeret i *Katalog 34:4 Danmarks Næringsforhold under Enkelte Industrigræne*.

Nr. 6 er *Katalog 32 Danmarks Geografi og Topografi* (1.140 stk.), som omfatter Danmarks topografi i almindelighed og København i særdeleshed. Katalog 32 indeholdt så mange småtryk, at næsten alle sider var streget over og man skrev hele kataloget om. Derfor er det bemærkelsesværdigt, at dette omskrevne bind alligevel indeholder så mange udtagne småtryk. Her er gadefortegnelser, politivedtægter, bygningsreglementer, lavsartikler, forlystelser og meget mere, som afspejler københavnernes liv i forskellige perioder. Som eksempler kan nævnes: *De forenede Rundkørselselskaber: Rundkørsel i København og Omegn* fra 1915, *Instrux for det udøvende Politi i Kjøbenhavn* fra 1863 og *Actieindbydelse til at forsyne Kjøbenhavn med fede Lam* fra 1846.

Nr. 7 er *Katalog 55 Dramatisk Poesi* (1.101 stk.). Størstedelen er sange fra revyer (med og uden forfatternavn), en kategori som man ikke i første omgang har betragtet som småtryk, men som fylder ganske meget (4 m). Eksempler er *Svendborg Sommerrevy 1914* og *Røde Kro: Kærlighed og Sæbeskum, Vinterrevyen 1908*.

Nr. 8 er *Katalog 17 Æstetik, Musik, Dans, Kunst, Skrivekunst, Spil og Leg, Idræt* (1.091 stk.) som især indeholder koncertprogrammer og kunststudstillingskataloger fra både finkultur og folkekultur, amatører og professionelle kunst- og musikudøvere - fra Koncertforeningen og Det Kongelige Kapel til *Program til Sø-Artilleri-Sangforeningens Aftenunderholdning*, 1851-1866; fra Det Kongelige Akademi for de skønne Kunster til *Panorama af Pompejis Ødeleggelse ved Vesuv* fra 1885.

Nr. 9 er *Katalog 34:1 Danmarks Statistik. Danmarks Stats- og Kulturliv* (1.043 stk.) som indeholder store emner som statsforfatning og statsforvaltning, politivæsen, toldvæsen, jernbanevæsen og postvæsen. Her er igen forbavsende mange udtagne småtryk i betragtning af, at man også i denne katalog har overført store dele til Småtryks-samlingen. Katalog 34:1 indeholder desuden materiale fra afholdsforeninger, understøttelsesforeninger, enke- og begravelseskasser, forsikrings-selskaber samt toldtariffer, postkonventioner og posttakster. Eksempler fra denne katalog er: *Anordning for Dannebrogsmændene 28. Jan. 1809, Øresunds- og Strømtoldrulle* fra 1842, *Henriksens Jernbanekalender 1925* og *Fundation for et Societet i Kiøbenhavn til en Pension for Enker og vanføre Børn* fra 1747.

Nr. 10 er *Katalog 34:2 Danmarks Finans-, Militær- og Kirkevæsen* (1.034 stk.). Her er småtryk om banker, reglementer og bestemmelser om hær og flåde, sange og salmer ved kirkelige møder, f.eks. *Regnskab for Viborg Byes og Omegns Sparekasse 1873-1898, Taaageviirs-Signaler og Nat-Signaler for Flaaden* fra 1855 og *Anordning, hvorved all Skienden og Larmen paa Prædikestolene, i Særdeleshed imod de saa kaldede Pietister, forbydes* fra 1733.

Konklusion

I 1901 taler overbibliotekar H.O. Lange for, at *alt* småtryk skal afleveres, og det bliver vedtaget i pligtafleveringsloven af 1902. Han beskriver ret præcist småtryk som "Beretninger, Love, Cirkulærer, Regnskaber, Løbesedler, Prislister, Sange af enhver Art, Reklamer (også for Avisernes Løsummersalg) og lignende" (se note 1).

Mængden af tryk bliver med den nye lov så overvældende, at man samme år beslutter at trække småtrykket ud af magasiner og kataloger og placere det i en særlig småtryksafdeling.

I 1920'erne trækker man yderligere småtryk ud, men denne gang bliver de ikke indordnet i Småtryks-samlingens emnegrupper. De bliver anbragt i en sær-samling, *Udtaget småtryk*, som stadig er opstillet efter systematikken for 1.-2. samling. Man betragtede nu flere nye kategorier som småtryk, f.eks. skriveøvelser, revyviser og julebøger.

I 1927 vedtages en ny pligtafleveringslov, som begrænser mængden af småtryk ved at undtage en række kategorier fra aflevering (skemaer til udfyldning, køreplaner, sange ved familiebegivenheder, optryk af sange efter salmebogen, kalendere uden tekst).

Udrangeringen af småtryk har formentlig fundet sted både for at få mere plads til indførslerne i katalogerne og til bøgerne i magasinerne.

Det er ejendommeligt, at man efter Småtryks-samlingens oprettelse i 1902 ikke fjernede alle småtryk fra katalogerne på en gang, men fortsatte med at betragte nogle småtryk som bøger og indføre dem i katalogerne - for så i 1920'erne at krydse dem af og placere dem i Udtaget småtryk. Det tyder på, at der har været usikkerhed om definitionen af småtryk. De fleste udtagne småtryk er

FØRSTE BERETNING *Smøtryk.*

fra

BESTYRELSEN

34³ - 299.

for

Børnehjemmet

„Kana“,

Aggardsvej Nr. 15 S ved Strandvejen,

for Aaret 1882.

Kjøbenhavn.

E. C. Løvers Bog- og Nodetrykkeri,
Store Kjøbmagergade Nr. 26.

1883.

Beretning fra Børnehjemmet „Kana“, 1883.

som nævnt helt typiske småtrykskategorier. Måske har man heller ikke gjort sig klart, hvordan udrangeringen skulle foregå eller instrueret den enkelte medarbejder grundigt nok. Det er ikke lykkedes at finde skriftlige overvejelser om, hvordan disse store og krævende arbejdsprocesser er foregået.

Det er forståeligt, at man af pladshensyn tog de alfabetiske kort på småtryk op af katalogskufferne – men ikke at man kasserede dem og derved gjorde det vanskeligt at slå småtrykkene op, fordi der kun var den systematiske indgang tilbage.

Man har ikke været konsekvent med fordelingen af Danske Afdelings pligt-aflavede publikationer mellem bøger og

småtryk og heller ikke med hensyn til den systematiske placering.

Man kan nu søge denne hidtil svært tilgængelige samling i REX, og i Småtryks-samlingen har vi da også mærket en stigende efterspørgsel på Udtaget småtryk. Der findes også andre typer af småtryk i REX, men størstedelen af Småtryks-samlingen vil på grund af den store publikationsmængde forblive en ukatalogiseret samling, som kan sammenlignes med et velordnet arkiv.

Hvis en søgning efter småtryk i REX ikke giver resultat, kan man altid kontakte Småtryks-samlingens medarbejdere – som et butiksslogan lød for nogle år siden: *Spørg efter det, De ikke ser!*

Noter

- ¹ Henvendelse fra overbibliotekar H.O. Lange til bogtrykkerne. Etbladstryk uden titel. 1901 (DA-småtryk. Oplysning, 8°). Også trykt i: *Den trykte kulturarv : pligt-aflævering gennem 300 år*. Red. Henrik Horstbøll og John T. Lauridsen. Kbh.: Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket, Museum Tusulanums Forlag, 1998. (*Danish humanist texts and studies* ; 16). S. 354.
- ² Aarsberetning om det store kongelige Bibliotheks Virksomhed i Finansaaret 1901-1902. Afgivet til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet af H.O. Lange, Overbibliothekar. Kbh., 1902, s. 3.
- ³ Aarsberetning for det kongelige Bibliotek for 1909-1918. Afgiven til Undervisningsministeriet af Overbibliotekar Dr. H.O. Lange. Kbh., 1918, s. 12.
- ⁴ Samme bog, s. 13.
- ⁵ *Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Folketinget. 54de ordentlige Samling 1901-02*, spalte 3096.
- ⁶ *Tillæg A til Rigsdagstidende. Forelagte Lov*

forslag m.m. 54de ordentlige Samling 1901-02. II, spalte 4430

- ⁷ Lauritz Nielsen: *Pligt-aflæveringen til vore Biblioteker. Et Reformforslag*. Kbh., 1923, s. 12.
- ⁸ Samme bog, s. 21.
- ⁹ KB's arkiv: *J 14 vol. 2 1922-1927 Udvalget ang. Statens Biblioteksvæsen 1924*.
- ¹⁰ Se Grethe Jacobsen: *Pligt-aflævering 1850-1997. I: Den trykte kulturarv...* 1998. S. 103-140.
- ¹¹ *Betænkning vedrørende Statens Biblioteksvæsen afgiven af det af Undervisningsministeriet under 11. Oktober 1924 nedsatte Udvalget*. Kbh., 1927.
- ¹² Aarsberetning fra det kongelige Bibliotek for Finansaaret 1924-25. Afgiven til Undervisningsministeriet af Carl S. Petersen, Overbibliotekar. Kbh., 1925, s. 51.
- ¹³ KB's arkiv: *J 14 vol. 2 1922-1927 Udvalget ang. Statens Biblioteksvæsen 1924*.
- ¹⁴ Aarsberetning fra det kongelige Bibliotek for Finansaarene 1925-26 og 1926-27.

Afgiven til Undervisningsministeriet af Carl S. Petersen, Overbibliotekar. Kbh., 1927, s. 41-42.

¹⁵ Erik Dal: *Bibliotheca Danica 1482-1830 og Catalog over det store Kongelige Bibliotheks danske og norske Afdeling*. I: *Danske Opslagsværker*, 1977, nr. 8, s. 246.

¹⁶ Lise Hesselager: *Danske småtryk i Det kgl.*

Bibliotek. I: *Fortid og nutid*, 1972, bd. 25, 1/2. S. 63-98.

¹⁷ Alle titler på katalogbindene er taget fra det enkelte binds titelblad.

¹⁸ En liste over disse kan ses i *Rapport om Udtaget småtryk* på Småtrykssamlingens hjemmeside (<http://www.kb.dk/kb/dept/nbo/da/samlinger/smaatryk/>).